

Вячеслав РОМАН

*Національна академія державного управління
при Президентіві України*

Львівський регіональний інститут державного управління

ДОСВІД ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТА ДЕКОНЦЕНТРАЦІЇ ВЛАДИ КРАЇН ЄС

Розглядаються тлумачення понять «децентралізація» та «деконцентрація», запропоновані вітчизняними вченими. Наводяться моделі місцевого самоврядування, що забезпечують децентралізацію влади у провідних країнах ЄС. Визначаються проблеми впровадження децентралізаційних реформ, зокрема щодо інститутів громадянського суспільства. Аналізуються особливості місцевого управління в Іспанії, Італії, Франції та Польщі.

Ключові слова: муніципальна децентралізація, деконцентрація, моделі місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства, публічна влада.

Vacheslav Roman. An experience of decentralization and deconcentration of power of the EU

The interpretation of the terms «decentralization» and «deconcentration» proposed by Soviet scientists are considered. The models of local government to ensure the decentralization of power in the leading EU countries are proposed. The problems of implementation of reforms, including the civil society are defined. The features of local government in Spain, Italy, France and Poland are analyzed.

Key words: municipal decentralization, deconcentration model of local government, civil society and public authorities.

У всіх розвинених країнах ЄС головне завдання влади полягає у вирішенні проблем інститутів громадянського суспільства за допомогою місцевого самоврядування. Проблему якісного задоволення таких потреб допомагає вирішити децентралізація, оскільки вона означає передачу права приймати рішення органам, які не підпорядковані центральним органам влади і яких обирають зацікавлені громадяни. З огляду на це питання впровадження децентралізаційних реформ не втрачає своєї актуальності на сучасному етапі та потребує якісного і швидкого втручання та розробки дієвих заходів щодо його реалізації.

Аналіз попередніх досліджень проблематики децентралізації та деконцентрації влади різних країн світу досліджували багато вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: В. Борденюк, О. Бориславська, М. Іжа, Л. Лозовська, В. Матвієнко, В. Пилипишин, Д. Хріпливець, Я. Брюкнер, Ч. Тієбут, Х. Зоу, С. Юльмаз та ін. Проте недостатньо уваги приділено інституційним механізмам, що забезпечують відкритість і демократичність державного управління в ЄС.

Метою статті є дослідження та аналіз процесу децентралізації та деконцентрації влади країн ЄС.

О. Бориславська стверджує, що децентралізація є доволі складним поняттям, яке можна розкривати через його вплив: на адміністративно-територіальний устрій держави, систему органів публічної адміністрації, розподіл між ними функцій, повноважень та фінансових ресурсів. Проблематика децентралізації як одного із засобів підвищення ефективності функціонування публічної влади вже впродовж тривалого часу перебуває в полі зору вітчизняних науковців та експертів. Це зумовлено, зокрема, успішною реалізацією засад децентралізації у практиці більшості держав ЄС. Децентралізація означає такий спосіб визначення та розмежування завдань і функцій, за якого більшість із них передається з рівня центральних органів на рівень нижчий і стає власним завданням та повноваженням органів нижчого рівня [4, с. 58].

В. Борденюк зазначає, що система взаємовідносин органів місцевого

самоврядування та органів державної влади пов'язана з деконцентрацією і децентралізацією. На думку автора, на ефективність функціонування місцевої системи управління впливає зв'язок децентралізації та деконцентрації влади, співвідношення функцій та компетенції органів влади, їх розподіл за функціональними та галузевими принципами [3, с. 21].

Необхідною умовою демократизації державної влади і суспільства є децентралізоване управління. Одним з аргументів на користь здійснення децентралізаційних реформ є підвищення ефективності діяльності як центральних, так і місцевих органів влади, а також створення сприятливих умов для економічного розвитку. Так, ще у 1956 р. американський дослідник Ч. Тіебут наголошував на тому, що децентралізоване виробництво товарів, робіт і послуг краще відповідає потребам громадян, ніж централізоване планування. Більшість сучасних науковців, які намагалися обґрунтувати ефективність з економічної точки зору децентралізації для розвитку країни, дійшли висновку, що вона позитивно впливає на макроекономічну стабільність держави [21, с. 211]. Зокрема, М. Іжа у 1999 р. вивів гіпотезу про те, що саме децентралізація позитивно впливає на підвищення темпів економічного зростання в будь-якій державі: федеративній чи унітарній. Однак його гіпотеза не завжди справджується для перехідних країн, у яких вплив децентралізації є майже несуттєвим [9].

Муніципальне управління може здійснюватися в різних організаційних формах, які в сукупності утворюють єдину систему або модель системи місцевого самоврядування, за допомогою якої в межах усієї країни вирішуються питання місцевого значення. Модель місцевого самоуправління означає форму організації влади територіальною громадою з метою найбільш ефективного вирішення питань місцевого значення.

Аналіз систем місцевого самоврядування зарубіжних країн свідчить, що у світі існує декілька їх моделей, які істотно відрізняються одна від одної за принципами формування органів місцевого самоврядування, типом взаємовідносин органів місцевого самоврядування з органами державної влади, формами взаємодії представницьких і виконавчо-розпорядчих органів у системі місцевого самоврядування.

У країнах ЄС врядування визначається як низка правил, процесів та норм поведінки, що стосуються способу реалізації владних повноважень, особливо щодо питань забезпечення їх відкритості, участі громадськості, підзвітності, ефективності та координованості дій. Основою положимим аспектом реформ, що реалізуються інституціями ЄС з метою вдосконалення його системи врядування (одне з чотирьох стратегічних завдань, визначених Європейською Комісією як складова частина її чинних повноважень), є більш якісне залучення громадянського суспільства до процесів вироблення правил та політики на рівні ЄС (процедури консультацій та участі громадян у розробці державної політики) [10, с. 198].

Діяльність у цьому напрямі ґрунтується на таких засадах і з дотриманням таких вимог і принципів:

– відкритість передбачає активну комунікацію із громадськістю стосовно завдань і обов'язків різних органів влади та державних установ, а також рішень, які приймаються ними;

– участь передбачає сприймання громадян та їхніх організацій не як пасивних об'єктів (або суб'єктів) політики й адміністративних рішень, а як безпосередніх, активних і зацікавлених сторін, що мають право брати широку участь у процесі прийняття адміністративних рішень на всіх етапах політики – від початкових стадій і протягом усього циклу політики й управління;

– підзвітність, що базується на засадах права європейців на «належне

управління», окрім традиційних типів відповідальності (політичної та адміністративної) передбачає також обов'язок реагування влади на потреби громадян. Це вимагає чіткого розподілу обов'язків – не лише між органами й установами, що приймають рішення, але й між ними та інститутами громадянського суспільства. Також це передбачає й вищий рівень відповідальності з обох сторін;

– ефективність полягає в тому, що державна політика, законодавча й регуляторна системи повинні відповідати реальним суспільним потребам, мати чіткі цілі й прийматися з урахуванням оцінювання їх очікуваного впливу та попереднього досвіду. Політичні й управлінські рішення мають прийматися своєчасно й передбачати певну міру гнучкості в їх реалізації з метою врахування місцевих умов або специфічних особливостей сфери управління;

– злагодженість потребує не лише політичного лідерства, а й більшої послідовності між різноманітними інструментами, механізмами політики та різними стратегіями впливу на одну й ту саму реальність [5, с. 106].

Найважливішими інституційними механізмами, що забезпечують відкритість і демократичність державного управління в ЄС, є такі:

1. Органи та інституції, що забезпечують основу для залучення регіональних і місцевих органів влади й управління у процес прийняття рішень на загальнонаціональному рівні. Ці інституції (наприклад, Комітет у справах регіонів Європейського Союзу) або подібні інституції, що існують у багатьох країнах-членах ЄС, базуються:

– на переконанні, що демократичні місцеві й регіональні органи самоврядування фактично є більш широким варіантом організацій громадянського суспільства;

– принципах децентралізації влади, субсидіарності та наближення процесів прийняття рівня до широкої громадськості.

2. Консультативні інституції, що об'єднують представників різних соціально-економічних верств та інститутів громадянського суспільства, зокрема: виробників, фермерів, перевізників, робітників, дилерів, народних майстрів, споживачів, професійних об'єднань та асоціацій за загальними інтересами. За таким принципом побудовано, наприклад, Комітет із соціально-економічної політики, який діє в деяких країнах-членах ЄС [11, с. 45].

В обох випадках ці типи інститутів, які належать до інфраструктури підтримки державної політики, безпосередньо фінансуються з державних коштів, мають постійну структуру й штат та виконують низку важливих комунікативних і консультативних функцій, що не обмежуються лише обговоренням пропозицій і публікацією проектів рішень, розроблених державними органами, але й здійснюють аналітичні процедури, проводять тематичні дослідження, збирають і узагальнюють пропозиції й громадські ініціативи щодо розробки, впровадження і реалізації політики, які після цього подаються до уряду або до парламенту.

3. Інститути, які забезпечують у суспільстві соціальний діалог та дотримання процедур соціального партнерства між професійними спілками і об'єднаннями або федераціями роботодавців, що відіграє особливу роль у сфері державного управління та розробки політики в країнах ЄС [11, с. 46].

Особливістю цього типу інституційного механізму є те, що його учасники (соціальні партнери) володіють повноваженнями самостійно, на засадах взаємної згоди приймають важливі рішення щодо низки питань у сфері соціальної політики. Органи державного управління, які можуть відігравати різні ролі в такому соціальному діалозі, зобов'язані виконувати офіційні домовленості соціальних партнерів та рішення органу з питань соціального партнерства, впроваджуючи заходи з метою їх виконання, зокрема законодавчого й регуляторного спрямування. Окрім того, у деяких випадках угоди у сфері соціального партнерства набувають

сили нормативно-правових актів і виконуються в обов'язковому порядку на рівні з рішеннями органів влади [13, с. 155].

У багатьох країнах ЄС секторальне (галузеве) законодавство передбачає створення постійно діючих консультативних органів за участю відповідних інститутів громадянського суспільства (захист прав споживачів та довкілля, охорона здоров'я тощо), що відіграють ключову роль у процесах прийняття рішень органами державного управління у відповідних секторах (галузях). У деяких сферах такі органи (що об'єднують представників урядових структур та інститутів громадянського суспільства) мають законодавчо визначені повноваження брати участь в управлінні й проводити моніторинг реалізації політики в певній сфері (наприклад, в управлінні соціальною або пенсійною політикою) [16].

Досвід зарубіжних держав свідчить про існування кількох підходів до організації самоврядування – залежно від його співвідношення з державною владою і обсягу покладених на нього повноважень. Найбільш визначальними із них є моделі місцевої автономії та децентралізації [3, с. 25].

Місцева автономія передбачає значний ступінь самостійності (автономності) самоврядних територіальних громад щодо адміністрування наданих їм сфер діяльності за мінімального втручання з боку органів державної влади. Прикладом такого підходу до розуміння сутності та організації самоврядування є, зокрема, Іспанія. Так, Конституція Королівства Іспанія від 1978 р. містить окремий розділ, присвячений зазначеним питанням. Восьмий розділ «Про територіальний устрій держави» включає три глави: «Загальні принципи», «Про місцеву адміністрацію», «Про автономні території». Базовою засадою організації місцевого самоврядування в Іспанії є закріплений у ст. 137 конституції принцип автономії, згідно з яким усі територіальні одиниці, що утворюють систему державно-територіального устрою країни, – муніципалітети (громади), провінції та автономні території – автономні у вирішенні своїх справ [5, с. 108].

Загалом в Іспанії існує 17 автономних територій (п'ять областей та 12 регіонів), що включають у себе 50 провінцій і більше ніж 8 тис. муніципалітетів, а також два міста (Мелілья і Сеута), розташовані на території Африки. Модель іспанської автономії передбачає, що статус самоврядних одиниць мають не тільки «історичні національності» як історично сформовані регіони компактного проживання етнічних груп (Країна Басків, Каталонія, Галісія), а й кожен із муніципалітетів та провінцій. Компетенції між державною владою і автономними територіями розмежовуються в конституції на основі чіткої фіксації виключної компетенції держави (ст. 149) та автономних територій (ст. 148). Виключна компетенція держави передбачає перелік предметів відання та повноважень, які можуть здійснюватися лише органами державної влади та не можуть бути передані для вирішення органам місцевого самоврядування. Водночас питання, спеціально не віднесені конституцією до виключної компетенції держави, можуть бути передані до компетенції автономних територій на підставі їх статутів (ч. 3 ст. 149). Можливість розширення компетенції автономних територій шляхом внесення змін до їх статутів передбачена й ч. 2 ст. 148. Конституційне закріплення виключної компетенції автономних територій є також гарантією їх самостійності у вирішенні всіх справ у межах, визначених конституцією [5, с. 109].

У Конституції Іспанії чітко визначено питання, щодо яких тільки держава може приймати законодавчі та управлінські рішення (ст. 149), а також ті, щодо яких автономні території можуть приймати як рішення локального рівня, так і законодавчі норми за умов додержання принципів, основ та директив, установлених конституційним законом (ч. 1 ст. 150). Передбачено можливість делегування державою окремих повноважень автономним територіям шляхом прийняття органічного закону (ч. 2 ст. 150) [10, с. 200].

Поряд із широкою автономією територіальних одиниць в Іспанії існує контроль за діяльністю органів автономних територій, форми та межі якого чітко і вичерпно визначені конституцією. Так, згідно зі ст. 153, контроль за діяльністю органів автономних територій здійснює: а) конституційний суд щодо конституційності їх нормативних актів, що мають силу закону; б) уряд після отримання висновку державної ради щодо здійснення делегованих повноважень; в) органами адміністративної юстиції стосовно автономного управління та його регламентарних норм; г) рахунковою палатою щодо економіки та бюджету [15].

Відповідно до Конституції Італії від 1947 р. (у редакції Конституційного закону № 3 від 18 жовтня 2001 р.) комуни, провінції, столичні міста та області, які є територіальними одиницями, що утворюють державно-територіальний устрій Італії, є «автономними утвореннями з власним статусом, повноваженнями і функціями» (ст. 114). У конституції визначено, що законодавча влада належить державі та областям, встановлюючи при цьому сфери їх виключної, а також конкуруючої компетенції (ст. 117). В основу розмежування компетенції між громадами, провінціями, столичними містами, регіонами та державою покладено принципи «субсидіарності, диференціації і пропорційності» (ч. 1 ст. 118). Так, до відання комун належить виконання всіх адміністративних функцій, за винятком тих, які для забезпечення їх однакового виконання надані провінціям, столичним містам, областям та державі (ч. 1 ст. 118). Крім того, у конституції міститься конституційна гарантія підтримки вираженню ініціативи громадянами: «держава, області, столичні міста, провінції та комуни сприяють самостійній ініціативі громадян і їх об'єднань – щодо їх діяльності в суспільних інтересах на засадах принципу субсидіарності» (ч. 4 ст. 118) [18, с. 6].

Проаналізувавши положення Конституції Італії, доходимо висновку, що для організації самоврядування в цій державі застосовано модель автономії, оскільки всі територіальні одиниці визнаються автономними утвореннями з власним статусом. Водночас існує адміністративна децентралізація, що є якісною характеристикою системи державної влади. Про це свідчить таке конституційне положення: «повною мірою здійснює адміністративну децентралізацію в залежних від держави службах» (ст. 5).

Франція в організації місцевої публічної влади пішла шляхом децентралізації. До 1980 р. це була досить централізована держава, проте проведені реформи створили умови для децентралізації влади та демократизації системи публічної адміністрації. Передумовою проведення реформи, спрямованої на децентралізацію, був активний у 1970-х рр. рух місцевого розвитку, який продовжено і посилено під час динамічної децентралізації 1982 р. Упродовж 1982 – 1986 рр. у Франції було прийнято більше ніж 40 законів, спрямованих на децентралізацію [7, с. 48].

Однією з головних цілей реформи була модернізація адміністративної системи шляхом підвищення її здатності відповідати на щоденні потреби населення і сприяти реалізації місцевих проектів економічного розвитку. У законі «Про права і свободи комун, департаментів і регіонів» від 1982 р. було передбачено компетенцію децентралізованих рівнів урядування у сфері економіки. Найбільш істотні зміни відбулися саме в цій сфері, де децентралізація дала імпульс економічним ініціативам. Тож, без сумніву, рушійною силою реформи стали саме економічні інтереси, відносини, що поступово розвивалися на місцях. Таким чином, еволюція змін в адміністративній системі розпочалася ще до 1981 р., коли виникли та набули поширення відповідні суспільні очікування, а закони про децентралізацію тільки легітимізували цей процес. Проте варто зауважити, що успіх французької децентралізації став можливим завдяки консенсусу політичних лідерів та схвалення реформи громадянами. Децентралізація обумовила розподіл повноважень між

центральною державною владою і місцевими органами влади, передбачила можливість перерозподілу функцій між різними адміністративними рівнями. Децентралізовані рівні управління здобули більшу автономію і стали відповідальнішими за свої дії, а надання публічних послуг населенню стало ще ефективнішим [6, с. 78].

Останній етап реформи, яка ще вважається не завершеною і продовжується до сьогодні, був здійснений шляхом внесення змін до Конституції Французької Республіки 1958 р. конституційним законом від 28 березня 2003 р. Відповідно до нього головним суб'єктом місцевої публічної влади визнано «територіальні колективи» – комуни (громади), департаменти, регіони, колективи з особливим статусом і заморські колективи. Територіальні колективи мають право приймати рішення в межах компетенції, що може бути надана їм на відповідному рівні. За дотримання передбачених законом умов територіальні колективи вільно керуються виборними радами і мають регламентарну владу при здійсненні своєї компетенції (ч. 2, 3 ст. 72 Конституції Французької Республіки від 1958 р.). Чинне законодавство Франції повною мірою регулює всі питання організації та діяльності органів місцевого самоврядування, що функціонують на всіх рівнях територіального устрою. Ці закони об'єднані в адміністративний кодекс, що фактично є «конституцією» місцевого самоврядування [1, с. 5].

У ст. 15 чинної Конституції Республіки Польща зазначається, що територіальний устрій держави забезпечує децентралізацію публічної влади. А відповідно до ст. 16 конституції населення кожної територіальної одиниці Республіки Польща становить самоврядну громаду (територіальний колектив); місцеве самоврядування бере участь у здійсненні публічної влади; публічні завдання, що належать місцевому самоврядуванню, воно виконує від власного імені і під власну відповідальність.

Незважаючи на суперечності різних моделей здійснення місцевого самоврядування у всій Європі, очевидна зацікавленість міжнародних організацій з питань місцевого самоврядування в об'єднанні зусиль щодо вироблення загальних підходів у здійсненні регіональної та місцевої влади, що свідчить про перспективи встановлення загальноєвропейських стандартів у сфері здійснення місцевого самоврядування.

Викладене дозволяє зробити такі висновки:

1. Децентралізація – це процес розширення і зміцнення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів та організацій за одночасного звуження прав і повноважень відповідного центру з метою оптимізації та підвищення ефективності управління суспільно важливими справами, найповнішої реалізації регіональних і місцевих інтересів. Децентралізація – це специфічний метод управління, який є важливим для місцевої демократії та розвитку.

2. Децентралізація доволі швидко зайняла вагоме місце в розвитку економіки провідних країн світу. І незважаючи на те що кожна з цих країн застосовує свої методи та засоби для забезпечення відкритості та доступності механізму державного управління, децентралізація є ефективнішим засобом планування, ніж централізоване, вона позитивно впливає на макроекономічну стабільність держави. Хоча на сучасному етапі більшої відкритості потребують процедури прийняття рішень і посилення консультаційних механізмів, проведення консультацій з інститутами громадянського суспільства у сфері діяльності парламенту та інших представницьких органів демократії, проте країни ЄС виявляють зацікавленість щодо можливостей об'єднання зусиль та співпраці у сфері поліпшення організації місцевого самоврядування, що сприяє взаємодії органів влади з громадськістю та дієвості децентралізаційних реформ.

3. Серед важливих причин, що зумовлюють тенденцію передачі більшого обсягу

повноважень та відповідальності органам місцевого самоврядування, можна виокремити такі: краща ефективність та підзвітність органів місцевого самоврядування; ефективніший місцевий розвиток; впровадження демократії та захист прав громадян.

Слід зазначити той факт, що найвизначнішим наслідком зміцнення місцевого самоврядування є те, що держава загалом краще виконує свої функції. Коли громадяни довіряють своїм посадовцям і більш активно залучаються до поліпшення стану справ у своїх громадах, їхнє ставлення до держави також змінюється на краще. Таким чином, хоча обсяг повноважень центрального уряду внаслідок децентралізації може зриватися, легітимність держави загалом зміцнюється. Тому децентралізацію можна розглядати як спосіб, від застосування якого виграють усі рівні влади і громадяни одночасно.

Список використаних джерел / List of references

1. **Баланс** повноважень по-французькому // Уряд. кур'єр. – 2006. – № 62. – С. 5 [Balans povnovazhen po-frantsuzkomu // Uriad. kurier. – 2006. – № 62. – S. 5].
2. **Боклет Р.** Комунальні рівні в Баварії: комунальний устрій та вибори / Райнгольт Боклет // Місц. та регіон. самоврядування в Україні. – 1994. – Вип. 4(9). – С. 74 – 80 [Boklet R. Komunalni rivni v Bavarii: komunalnyi ustrii ta vybory / Rainholt Boklet // Mists. ta rehion. samovriaduvannia v Ukraini. – 1994. – Vyp. 4(9). – S. 74 – 80].
3. **Борденюк В.** Децентралізація державної влади і місцевого самоврядування: поняття, суть та форми (види) / В. Борденюк // Право України. – 2005. – № 1. – С. 21 – 25 [Bordeniuk V. Detsentralizatsiia derzhavnoi vlady i mistseve samovriaduvannia: poniattia, sut ta formy (vydy) / V. Bordeniuk // Pravo Ukrainy. – 2005. – № 1. – S. 21 – 25].
4. **Бориславська О. М.** Місцеве самоврядування в Україні: теорія та практика реалізації конституційно-правових засад : монографія / О. М. Бориславська. – Л. : Паіс, 2005. – 208 с. [Boryslavska O. M. Mistseve samovriaduvannia v Ukraini: teoriia ta praktyka realizatsii konstitutsiino-pravovykh zasad : monohrafiia / O. M. Boryslavska. – L. : Pais, 2005. – 208 s.].
5. **Бусыгина И.** Как менялась местная власть в Европе / Ирина Бусыгина // Муницип. власть. – 2003. – № 3. – С. 106 – 109 [Busyigina I. Kak menyalas mestnaya vlast v Evrope / Irina Busyigina // Munitsip. vlast. – 2003. – № 3. – S. 106 – 109].
6. **Бутко І.** Децентралізація по-французьки / Ігор Бутко // Людина і влада. – 1999. – № 4 – 5. – С. 78 – 83 [Butko I. Detsentralizatsiia po-frantsuzky / Ihor Butko // Liudyna i vlada. – 1999. – № 4 – 5. – S. 78 – 83].
7. **Вон Р.** Франція: досвід децентралізації / Роджер Вон // Місц. та регіон. самоврядування в Україні. – 1995. – № 3 – 4(12 – 13). – С. 48 – 50 [Von R. Frantsiia: dosvid detsentralizatsii / Rodzher Von // Mists. ta rehion. samovriaduvannia v Ukraini. – 1995. – № 3 – 4(12 – 13). – S. 48 – 50].
8. **Децентралізація** публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [Бориславська О. М., Заверуха І. Б., Школик А. М. та ін.]; Центр політико-прав. реформ. – К. : Москаленко О. М., 2012. – 212 с. [Detsentralizatsiia publichnoi vlady: dosvid yevropeiskyykh krain ta perspektvy Ukrainy / [Boryslavska O. M., Zaverukha I. B., Shkolyk A. M. ta in.]; Tsentr polityko-prav. reform. – K. : Moskalenko O. M., 2012. – 212 s.].
9. **Іжа М. М.** Показник децентралізаційних процесів у країнах Європи / М. М. Іжа. – Режим доступу : seMitu.coni.iia/jspui/bitstream/123456789/3288/1/112-30.pdf [Izha M. M. Pokaznyk detsentralizatsiinykh protsesiv u krainakh Yevropy / M. M. Izha. – Rezhym dostupu : seMitu.coni.iia/jspui/bitstream/123456789/3288/1/112-30.pdf].
10. **Колишко Р. А.** Децентралізація публічної влади: історія та сучасні тенденції розвитку / Р. А. Колишко // Вісник КНУ, міжнар. відн. – 2003. – Вип. 27. – С. 198 – 204 [Kolyshko R. A. Detsentralizatsiia publichnoi vlady: istoriia ta suchasni tendentsii rozvytku / R. A. Kolyshko // Visnyk KNU, mizhnar. vidn. – 2003. – Vyp. 27. – S. 198 – 204].
11. **Комунальне** самоврядування / уклад. Г. Штімпфель ; пер. з нім. Є. Тимченко. – Мюнхен ; Бонн : [б. в.], 1998. – 181 с. [Komunalne samovriaduvannia / uklad. H. Shtimpfl ; per. z nim. Ye. Tymchenko. – Miunkhen ; Bonn : [b. v.], 1998. – 181 s.].

12. **Конституційне** право зарубіжних країн : навч. посіб. / М. С. Горшенцова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка [та ін.] ; за заг. ред. В. О. Ріяки. – 2-е вид., доповн. і переробл. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 544 с. [Konstytutsiine pravo zarubizhnykh krain : navch. posib. / M. S. Horshenova, K. O. Zakomorna, V. O. Riika [ta in.] ; za zah. red. V. O. Riaky. – 2-e vyd., dopovn. i pererobl. – K. : Yurinkom Inter, 2004. – 544 s.].
13. **Кульчій І.** Поняття та особливості органів виконавчої влади України в умовах їх реформування / І. Кульчій // Зб. наук. пр. – 2009. – Вип.18/19. – С. 155 – 160 [Kulchii I. Poniattia ta osoblyvosti orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy v umovakh yikh reformuvannia / I. Kulchii // Zb. nauk. pr. – 2009. – Vyp.18/19. – S. 155 – 160].
14. **Курочкин А. В.** Опыт муниципального реформирования в государствах Балтийской Европы / А. В. Курочкин, Е. О. Курочкина // Полис. – 2003. – № 3. – С. 89 – 97 [Kurochkin A. V. Opyit munitsipalnogo reformirovaniya v gosudarstvakh Baltiyskoy Evropy / A. V. Kurochkin, E. O. Kurochkina // Polis. – 2003. – № 3. – S. 89 – 97].
15. **Лозовська Л. І.** Механізми взаємодії місцевого самоврядування країн Європейського Союзу з наднаціональними структурами / Л. І. Лозовська. – Режим доступу : www.rusnauka.com/26_NII_2009/Gosupravleme/5213_5.doc.html [Lozovska L. I. Mekhanizmy vzaiemodii mistsevoho samovriaduvannia krain Yevropeiskoho Soiuzu z nadnatsionalnymy strukturamy / L. I. Lozovska. – Rezhym dostupu : www.rusnauka.com/26_NII_2009/Gosupravleme/5213_5.doc.html].
16. **Маркварт Э.** Местное самоуправление и местная власть в Германии / Э. Маркварт. – Режим доступа : chinovnik.uara.ru/modern/article.php?id=525 [Markvart E. Mestnoe samoupravlenie i mestnaya vlast v Germanii / E. Markvart. – Rezhim dostupa : chinovnik.uara.ru/modern/article.php?id=525].
17. **Мінченко Р. М.** Проблеми децентралізації державної влади і їх взаємодія з місцевим самоврядуванням в Україні / Р. М. Мінченко // Держава і право. – Вип. № 39. – С. 229 – 307 [Minchenko R. M. Problemy detsentralizatsii derzhavnoi vlady i yikh vzaiemodiia z mistsevym samovriaduvanniam v Ukraini / R. M. Minchenko // Derzhava i pravo. – Vyp. № 39. – S. 229 – 307].
18. **Моргос П.** Процес децентралізації: деякі основні концепції розподілу повноважень між державним, регіональним та місцевим рівнями влади / П. Моргос // Економічний часопис – XXI. – 2006. – № 5 – 10 [Morhos P. Protsests detsentralizatsii: deiaki osnovni kontseptsii rozpodilu povnovazhen mizh derzhavnym, rehionalnym ta mistsevym rivniamy vlady / P. Morhos // Ekonomichnyi chasopys – XXI. – 2006. – № 5 – 10].
19. **Панейко Ю.** Теоретичні основи самоврядування / Юрій Панейко. – Л. : Літопис, 2002. – 196 с. [Paneiko Yu. Teoretychni osnovy samovriaduvannia / Yurii Paneiko. – L. : Litopys, 2002. – 196 s.].
20. **Пилипишин В. П.** Вплив процесів інтеграції на національні системи державного управління / В. П. Пилипишин. – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/1prvpdu.pdf [Pylypyshyn V. P. Vplyv protsesiv intehratsii na natsionalni systemy derzhavnoho upravlinnia / V. P. Pylypyshyn. – Rezhym dostupu : archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/1prvpdu.pdf].
21. **Політологія** : енциклопед. словн. / заг. ред. Ю. І. Авер'янов. – М. : Вид-во Моск. комерц. ун-ту, 1993. – 431 с. [Politolohiia : entsykloped. slovn. / zah. red. Yu. I. Averianov. – M. : Vyd-vo Mosk. komerts. un-tu, 1993. – 431s.].
22. **Хріпливець Д. Є.** Теоретичні засади моделей місцевого самоврядування / Д. Є. Хріпливець. – Режим доступу : mMV.dy.nauka.com.ua/?or=1&z=188 [Khriplyvets D. Ye. Teoretychni zasady modelei mistsevoho samovriaduvannia / D. Ye. Khriplyvets. – Rezhym dostupu : mMV.dy.nauka.com.ua/?or=1&z=188].

Надійшла до редколегії 20.05.16